

Over generaties gesproken

Alter- en ego-beelden van generaties in Nederland

Verder niets, er zijn alleen nog een paar dingen
die ik houd omdat geen mens er iets aan heeft
dat zijn mijn goede jeugdherinneringen
die neem je mee zolang je verder leeft

Boudewijn de Groot

1. Sociologie en generaties

De 'achterbankgeneratie', de 'stille generatie', de 'verloren generatie', de 'schnabelgeneratie', de 'generatie nuchter', de 'meerkeuze generatie', 'generatie X': dit soort generatietyperingen zijn schering en inslag in de publieksmedia en ook sociologen laten zich niet onbetuigd.¹ De ene generatie is nog niet 'ontdekt' of de volgende dient zich alweer aan: 'de generatie van genietters', de 'grenzeloze generatie', de 'XTC generatie' en sinds kort uiteraard ook: de 'millennium generatie'. Een nuchtere analyse van deze generatietyperingen leert dat de onderbouwing voor het bestaan van dergelijke generaties tamelijk selectief is en vaak vergezeld gaat van *common sense* sociologische 'inzichten'. Meestal gaat het om vormen van pseudo-sociologische etiketterij. De etiketten hebben weliswaar een sterke communicatieve aanspreekbaarheid, maar bevatten bij nadere beschouwing nogal lichte en vluchtige wijsheden (vgl. Diepstraten, Ester & Vinken, 1998a, 1998b; Van den Broek, 1995a, 1996).²

Ook binnen de professionele sociologie leeft de interesse voor het verschijnsel generaties op.³ Daarbij zijn tenminste twee lijnen te ontdekken: generatievorming als vehikel van culturele veranderingsprocessen en het generatieperspectief toegepast op verschillen in levenskansen. De eerste lijn zien we terug in het werk van onderzoekers die zich bezighouden met het duiden en verklaren van waardenveranderingen. Een sprekend voorbeeld hiervan zijn de studies van de Amerikaanse politicoloog Inglehart (1977, 1990, 1997), die sinds jaar en dag de stelling verdedigt dat de moderne Westerse samenleving een 'stille revolutie' doormaakt die zich uit in een structurele verandering van materialistische naar postmaterialistische waarden. Belangrijke motor achter dit proces vormt de afwisseling van generaties. Oudere generaties zijn opgegroeid in perioden van relatieve economische schaarste en onzekerheid en benadrukken daardoor materialis-

tische waarden zoals bevrediging van fysiologische behoeften, inkomenszekerheid, orde en gezag. De formatieve fase van jongere generaties daarentegen kenmerkte zich door relatieve welvaart die de leden van deze generaties in staat stelt zich te richten op meer postmaterialistische waarden als zelfontplooiing, zelfactualisatie, individuele vrijheid en democratie. Deze culturele verandering is in de optiek van Inglehart direct gerelateerd aan generatievervanging. Vele sociale wetenschappers na hem hebben zich in deze optiek gevonden en bestuderen de relatie tussen waardenveranderingen en generatieopvolging (bijv. Asford & Timms 1992; De Moor 1995; Dekker & Ester 1993; Ester et al. 1994; Halman 1991; Van Deth & Scarbrough 1995 en Van den Broek 1996). De redenering is steeds dezelfde: oude generaties worden vervangen door nieuwe generaties die hun eigen, van oudere generaties afwijkende waarden ontwikkelen.

De tweede lijn wordt gevormd door het sociale stratificatie-onderzoek waarin generationele verschillen in levenskansen worden getraceerd. Kernaanname is de ontwikkeling van de moderne welvaartsstaat die een overgang markeert van een samenleving waarin levenskansen gebaseerd zijn op *ascription* naar een samenleving waarin kansen worden gerealiseerd op basis van *achievement*. De enorme stijging in de naoorlogse onderwijsparticipatie schraagt deze redenering. De onderzoekslijn heeft een overvloed aan studies opgeleverd, vooral over intergenerationele mobiliteit en onderwijsniveau (vgl. Erikson & Goldthorpe 1993; Shavit & Blossfeld 1993). Diverse toegepaste generatieonderzoeken vallen binnen deze lijn, zoals studies naar intergenerationele verschillen in inkomen (SCP 1996; Rijsselt & Hermkens 1990), pensioenaanspraken en sociale zekerheid (o.a. Jansweijer 1996), sociale afhankelijkheid (Sanders & Becker 1994), technologiegebruik en innovatie (Sackmann & Weymann 1994), en solidariteit (Laslett & Fishkin 1992; Rijsselt & Knipscheer 1993; Tempkin 1992).

Studies uit beide onderzoekslijnen, waaronder sommige inmiddels de staat van 'klassieker' bereikt hebben, gaan doorgaans uit van een tamelijk gestandaardiseerde operationalisatie van het begrip generatie. Generaties worden opgevat als opeenvolgende numerieke geboortecohorten die met een keur aan geavanceerde statistische technieken traceerbaar zijn. Onderweg is evenwel een cruciale notie zoals die benadrukt werd door de *founding father* van de sociologische generatietheorie, Karl Mannheim, verloren gegaan: een generatie is niet louter een clustering van numerieke geboortecohorten, maar een groep van tijdgenoten die het *beseef* deelt te behoren tot een generatie. Dit bewustzijn is gebaseerd op het inzicht dat men in de formatieve jaren dezelfde maatschappelijke gebeurtenissen heeft meegemaakt, ervaringen die een blijvend effect hebben op de gezamenlijke

levensloop. Vanuit sociologisch gezichtspunt zijn geboortecohorten op zichzelf niet gelijk te stellen aan generaties. Generatiebesef is de noodzakelijke voorwaarde voor de vorming van een generatie. Mannheim maakte dit zeer duidelijk in zijn onderscheid tussen generatielokatie, generatiesamenhang en generatie-eenheden. Het sociologische begrip generaties behelst in oorsprong dat individuen zich ook zelf tot een generatie rekenen en zo zelf (al dan niet expliciet) uitdragen in welke mate zij dit besef verbinden aan de lotgevallen van de eigen generatie. Het is deze traditie die we met dit artikel nieuw leven willen inblazen.

2. Mannheims generatietheorie

Karl Mannheim kan gezien worden als de eerste generatietheoreticus die sociale factoren een duidelijke en systematische plaats gaf in het generatiebegrip.⁴ Het eerste niveau in zijn conceptualisering van een generatie als een sociaal verschijnsel is de 'generatielokatie' (*Generationslagerung*): een clustering van geboortecohorten die in dezelfde historische en sociaal-culturele ruimte zijn geboren. Mannheim stelt dat '(...) die bloß chronologische Gleichzeitigkeit nicht einmal dazu ausreicht, eine verwandte Generationslagerung zu konstituieren. Man muß im selben historisch-sozialen Raume - in derselben historischen Lebensgemeinschaft - zur selben Zeit geboren worden sein, um ihr zu-rechenbar zu sein, um die Hemmungen und die Chancen jener Lagerung passiv ertragen, aber auch aktiv nützen zu können' (Mannheim 1928/1929, 309).⁵ Een generatielokatie is daarmee een potentiële generatie. Of een generatie zich daadwerkelijk zal vormen hangt af van het tweede niveau: de 'generatiesamenhang' (*Generationszusammenhang*). Hier grijpt Mannheim terug op het generatiebegrip van Dilthey (1875) die het belang van gemeenschappelijke ervaringen (als subjectieve, mentale factoren) en het belang van de jeugdperiode (formatieve jaren) onderstreept. Hij definieert een generatiesamenhang als een cluster van geboortecohorten die tijdens hun 'gleichzeitige' formatieve periode niet alleen bloot hebben gestaan aan dezelfde maatschappelijke veranderingen, maar zich op grond van deze gemeenschappelijkheid ook bewust zijn een gedeeld lot te dragen. Op basis van deze gemeenschappelijke formatieve ervaringen kan volgens Mannheim bij 'Generationslagerungsangehörigen Individuen' een generatiebewustzijn ontstaan, een 'Schicksalsgemeinschaft'. Het derde en laatste niveau betreft de 'generatie-eenheden' (*Generationseinheiten*). Deze eenheden bestaan uit concrete sociale groepen 'innerhalb dieser Schicksalsgemeinschaft', waarin de leden een gezamenlijke visie en reactie ontwikkelen op de gemeenschappelijk be-

leefde maatschappelijke gebeurtenissen. Dergelijke groepen, die fysiek-ruimtelijk ver van elkaar verwijderd kunnen zijn, kunnen verschillende kristallisatiepunten gaan vormen die aantrekkingskracht uitoefenen op andere leden van de generatiesamenhang ('außerhalb dieser konkreten Gruppe lebende, aber in verwandter Lagerung sich befindende Individuen in ihnen den ihrer Lagerung im historischen Räume entsprechenden Ausdruck finden', *ibid*, 315) en zich zo tot maatschappelijke voorhoedes ontwikkelen. Vooral ten tijde van grote maatschappelijke dynamiek is de kans groot, aldus Mannheim, dat bepaalde groepen binnen een generatie een generatie-eenheid gaan vormen. Het zijn de generatie-eenheden die een generatie een duidelijk gezicht geven.⁶

Kortom, in de Mannheimiaanse conceptualisering van een generatie wordt benadrukt dat een generatie niet louter een statistisch geboortecohort is, maar een groep individuen geboren in dezelfde historische periode, die leven in dezelfde sociaal-culturele ruimte en zich bewust zijn gemeenschappelijke jeugdervaringen te delen.⁷ Deze benadering impliceert dat generatielieden zich met hun generatie identificeren en zich verenigd weten door een gedeelde biografie en een gedeelde lotsbestemming. Generatielidmaatschap veronderstelt *generatiebewustzijn*, een elementair gevoel dat de eigen generatie zich *onderscheidt* van andere generaties. En het is deze combinatie van generatiebesef en distinctie die verloren is gegaan in het *mainstream* generatieonderzoek, dat zich vooral richt op het in kaart brengen van objectieve intergenerationele verschillen en overeenkomsten. Dergelijk onderzoek als een vorm van 'intergenerationeel boekhouden' is ver verwijderd van zijn sociologische erfgoed. Vanuit sociologisch perspectief dient onderzoek naar de vorming en het bestaan van generaties tenminste de volgende vragen te stellen: is er sprake van generatiebesef, zien generatielieden zelf verschillen in waarden, normen en levenskansen tussen de eigen en andere generaties, en schrijven ze deze verschillen toe aan blijvende effecten van distinctieve formatieve perioden?

3. Onderzoeksmethode

In 1996 werd ons de kans geboden om deze vragen ook daadwerkelijk empirisch te onderzoeken. De Geassocieerde Persdiensten (GPD) benaderden ons met het verzoek om voor hun speciale nieuwjaarseditie (1997) objectieve en subjectieve verschillen in levenskansen, waarden en normen tussen generaties in Nederland in kaart te brengen.⁸ Om deze vraag te kunnen beantwoorden werd eind oktober 1996 een landelijk representatief *survey* georganiseerd. Hiertoe deden we een beroep op het zogenaamde Telepanel

van CentERdata, een dataverzamelingsinstituut dat gelieerd is aan de Katholieke Universiteit Brabant. Het Telepanel bestaat uit ruim tweeduizend huishoudens die elk de beschikking hebben over een computer en een modem.⁹ De respondenten worden wekelijks maximaal een half uur bevraagd over een keur van onderwerpen.¹⁰ De vragen worden per modem aan de respondenten toegestuurd, zij voeren hun antwoorden via het toetsenbord van hun computer in en retourneren vervolgens de aldus ingevulde vragenlijst aan de Telepanel-organisatie. Voor onze doeleinden bleek een steekproef van vijfhonderd respondenten voldoende.¹¹ Deze steekproef is een goede weerspiegeling van de Nederlandse bevolking wat betreft opleiding, leeftijd en sekse. Aan bod kwamen tal van vragen over door henzelf toegedichte kansen van hun eigen generatie binnen de domeinen onderwijs, arbeid, inkomen en bezit, pensioenen, cultuurparticipatie, macht en invloed. Daarbij werd ook uitvoerig ingegaan op meningen over verschillen en overeenkomsten tussen generaties en over de doorwerking van jeugdervaringen op huidige attitudes, waarden en normen van generaties.

Het onderzoek vormde een combinatie van kwantitatief en kwalitatief onderzoek. In dit artikel staan vooral de bevindingen van het *kwalitatieve* deel centraal.¹² Dit deel bestaat uit een groot aantal open vragen waarop uitvoerig geantwoord werd. Van deze mogelijkheid werd ook gretig gebruik gemaakt, waardoor we de beschikking hebben over een uitgebreide database met uitspraken die de basis van dit artikel vormen.¹³ De breedheid van onderwerpen rond generaties en hun levenskansen viel bij de respondenten in zeer goede aarde. Vooral de mogelijkheid om zelf te oordelen over verschillen en overeenkomsten tussen generaties leek de meesten enthousiast te hebben gemaakt.

We hebben het generatiemodel van de Utrechtse generatiesocioloog Henk Becker (1990, 1992, 1997) als analytisch uitgangspunt genomen. Becker definieert (1992, 23) een generatie als 'een clustering van cohorten die gekenmerkt worden door een specifieke historische ligging en door gemeenschappelijke kenmerken op individueel niveau (levenslopen, waardenoriëntaties en gedragspatronen) en op systeemniveau (omvang en samenstelling, generationele cultuur en generationele organisaties)'. Ook Becker besteedt weinig aandacht aan het begrip *generatiebewustzijn*. Een begrip dat voor Mannheim cruciaal is om over generatie te kunnen spreken. Zonder gebruik te maken van dit begrip weet Becker de volgende vijf generaties in Nederland te benoemen:

- 1 De *vooorlogse generatie* (geboren tussen 1910-1930). Deze generatie heeft de economische crisis van de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog aan den lijve ondervonden. Doordat men opgroeide in een periode van massale werkloosheid en oorlog, heeft deze generatie zeer beperkte levenskansen gehad die later nauwelijks goed te maken bleken. Door de crisis- en oorlogservaring is deze generatie gericht op het veiligstellen van financiële zekerheid, heeft ze een hoog arbeidsethos, is ze afkerig van politiek extremisme en beklemt toont ze waarden als soberheid, zuinigheid en trouw aan orde en gezag.
- 2 De *stille generatie* (geboren tussen 1930-1940). Leden van deze generatie groeiden op in de periode van de wederopbouw na de oorlog, gevolgd door een periode van economische hoogconjunctuur in de tweede helft van de jaren vijftig. Deze generatie heeft kunnen profiteren van de grotere onderwijskansen en betrad de arbeidsmarkt op een tijdstip dat de vraag naar arbeid zeer groot was. Hierdoor heeft de stille generatie veel gunstiger levenskansen gehad dan de vooroorlogse generatie, waardoor ze ook later in de levensloop beter af is dan de voorafgaande generatie. De gedragspatronen en waarden van de stille generatie komen toch goeddeels overeen met die van de vooroorlogse generatie. Door het opgroeien tijdens de wederopbouw stonden ook voor deze generatie waardenoriëntaties centraal zoals hard werken, zuinigheid en trouw aan orde en gezag.
- 3 De *protestgeneratie* (geboren tussen 1940-1955). De leden van deze generatie groeiden op in een periode van ongekende welvaart, waardoor ze over relatief gunstige levenskansen beschikken. Door een radicaal ander waardenpatroon onderscheidt de protestgeneratie zich van de stille generatie. Dat waardenpatroon is vooral terug te voeren op de processen van ontzuiling en secularisering. Daarnaast leidde de economische modernisering tot een roep om steeds hoger opgeleide arbeidskrachten. De protestgeneratie was de eerste generatie die massaal aan het hoger onderwijs deelnam en daardoor een veel langere periode op school doorbracht. Deze verlengde schoolloopbaan betekende een uitstel van het op zich nemen van volwassen verantwoordelijkheden en bood de jeugd uit de jaren zestig een tijd van vrijheid waarin men naar hartelust met allerlei zaken kon experimenteren. De welvaart en opkomst van de Anglo-Amerikaanse consumptiecultuur, die ook sterk op de jongerenmarkt was gericht, bood jongeren ook de mogelijkheden en instrumenten om te experimenteren. Deze ontwikkelingen maakten dat de nieuwe protestgeneratie zich niet meer kon herkennen in het traditionele, burgerlijke waardenpatroon van de twee haar voorafgaande generaties. De protestgeneratie benadrukt waarden als zelfontplooiing, democratisering, gelijkheid van macht en inkomen, individuele vrijheid en politiek engagement.
- 4 De *verloren generatie* (geboren tussen 1955-1970). De formatieve periode van de verloren generatie viel samen met de economische crisis in de jaren zeventig en de massale werkloosheid, vooral onder schoolverlaters, in de eerste helft van de jaren tachtig. Door deze omstandigheden hebben leden van de verloren generatie relatief zeer ongunstige levensperspectieven gehad, die ook de rest van hun levensloop nadelig beïnvloedden. De verloren generatie heeft dezelfde oriëntaties als de protestgeneratie. Zelfontplooiing en individuele vrijheid zijn waarden die

ook bij de verloren generatie hoog in het vaandel staan. Wel heeft deze generatie minder overtrokken verwachtingen, hecht ze minder belang aan politiek protest en heeft ze een nuchtere kijk op de samenleving.

- 5 De *pragmatische generatie* (geboren na 1970). Opgegroeid in een periode van economisch herstel en groei heeft de pragmatische generatie weer betere levenskansen dan de verloren generatie. De kleine omvang van de pragmatische generatie maakt tevens dat de leden van deze generatie elkaar minder in de weg zullen zitten in de strijd om goede banen en inkomens. Welke oriëntaties bij deze generatie uitkristalliseren is ook Becker nog niet duidelijk: 'Wat wij over het denken en handelen van de leden van de jonge cohorten weten wijst in de richting van een overwegend zakelijk, hard werkende categorie van individuen' (Becker 1992, 118-119).

Op grond van deze typologie en geboortejaren hebben we onze respondenten geclusterd. Dit resulteert in de volgende verdeling: vooroorlogse generatie (66-89 jaar, N=77), stille generatie (56-65 jaar, N=66), protestgeneratie (41-55 jaar, N=142), verloren generatie (26-40 jaar, N=150), pragmatische generatie (18-25 jaar, N=65).¹⁴ Deze indeling hanteren we om subjectief vergelijkende verschillen tussen generaties te analyseren. We zijn ons terdege bewust van het wat arbitraire en statische karakter van een dergelijke typologie. Het Becker-model heeft ook serieuze kritiek ontmoet, onder andere van de auteurs van dit artikel.¹⁵ Het trekken en empirisch herkennen van de grenzen tussen de vijf generaties stond en staat in de kritiek veelal ter discussie. We zien het in dit artikel juist als een belangrijke opgave te onderzoeken hoe de 'objectieve' typologie van generaties, de indeling zoals onderzoekers die voor verschillende geboortecohorten hanteren, zich verhoudt tot de 'subjectieve' indeling van mensen *zelf*. We confronteren het model met de heuristiek, met de beelden die generatielieden van zichzelf en van andere generaties hebben. Zoals zal blijken liggen de associaties die leden van de vijf generaties bij het generatiebegrip hebben, de gebeurtenissen en kenmerken die ze zelf spontaan aan het begrip verbinden, in eerste instantie tamelijk dicht bij de indeling die onderzoekers hanteren. Hun associaties ordenend blijken deze, met andere woorden, redelijk goed aan te sluiten bij het vijf-generatiemodel van Henk Becker. Nederlanders, met name leden van de oudere generaties, herkennen zich in deze typering. Ze erkennen op saillante punten dat ze een andere formatieve tijd hebben meegemaakt, hechten aan het lid zijn van een generatie en voelen zich lotgenoten. Ze paren dit gevoel echter absoluut niet aan scherpe generatieconflicten. Als ze al verschillen tussen generaties zien, zijn dat andere dan de 'boekhouders' van de generatiesociologie tussen hen aanbrengen.

Kortom, dit artikel behandelt de betekenis die mensen zelf hechten aan het lidmaatschap van een generatie voor hun posities en kansen. Het behandelt bovendien de niet eerder onderzochte vraag naar de rol die jeugd-ervaringen hierbij volgens Nederlanders spelen. De resultaten zijn belangrijk voor de interpretatie van generatieconflicten die 'objectieve' modellen aanwezig achten en voor de manier waarop in wetenschap, beleid en media met het fenomeen generaties wordt omgegaan. Meer dan eens blijkt hoe belangrijk het is generaties zelf aan het woord te laten. Hiermee hebben we het model van Becker aangevuld met de noodzakelijke subjectieve component.

In het navolgende presenteren we de belangrijkste onderzoeksresultaten. We gaan in paragraaf 4 in op de vraag of mensen zich tot een generatie rekenen en, zo ja, hoe ze deze dan typeren. In paragrafen 5 en 6 wordt bezien hoe men de kansen van de eigen generatie en van andere generaties vooral binnen de domeinen politiek en arbeidsmarkt ervaart. De voorlaatste paragraaf, paragraaf 7, gaat in op de verschillen in houdingen en waarden die Nederlanders tussen generaties waarnemen en op de vraag of men de eventuele scheidslijnen tussen generaties toedicht aan verschillen in jeugd-ervaringen. In paragraaf 8 worden enkele conclusies getrokken.

4. Generatiebesef

Een wezenlijk, maar dikwijls veronachtzaamd kenmerk van generatievorming is, zoals betoogd, het *beseft* deel uit te maken van een generatie. Generaties worden pas daadwerkelijke generaties als de leden zich bewust zijn hun formatieve ervaringen met leeftijdsgenoten te delen. Hoe sterk is dit besef in Nederland? Onze gegevens laten zien dat het zich verbonden voelen met de eigen generatie substantieel is: driekwart blijkt zichzelf tot een generatie te rekenen. Hoe ouder de generatie waartoe men 'objectief' behoort, des te sterker is de identificatie met de eigen generatie. Dit patroon wordt onderbroken door de leden van de verloren generatie die zichzelf het minst beschouwen als een eigen, onderscheiden generatie.¹⁶ Vervolgens is gevraagd naar de redenen om zichzelf tot een bepaalde generatie te rekenen. Verwijzen Nederlanders hierbij naar gedeelde maatschappelijke gebeurtenissen uit hun formatieve periode? Aan de respondenten die zichzelf als lid zien van een generatie is gevraagd of zij met één woord of kenmerk hun generatie kunnen typeren, of een gebeurtenis kunnen noemen die bepalend voor hun generatie is geweest.

Conform de verwachtingen noemen leden van de vooroorlogse generatie regelmatig de economische crisis van de jaren dertig en de Tweede

Wereldoorlog als markante jeugdervaring: 'Als jongvolwassene heb ik de oorlog meegemaakt' (vrouw 82 jaar, ex-onderwijsinspectrice), 'crisis dertiger jaren, Tweede Wereldoorlog' (man, 72 jaar, ex-chef slachthuis), 'generatie die in crisis jaren dertig is gestart' (man, 67 jaar, ex-laboratoriummedewerker). De leden van de stille generatie zien zichzelf vooral als 'oorlogskinderen' en in mindere mate als de generatie van de wederopbouw: 'De jaren 40/45 waren de jeugdijaren van mijn generatie' (vrouw, 62 jaar, marktonderzoekster), 'opbouwgeneratie voor de welvaart' (man, 60 jaar, arbeidsongeschikt), 'een tijd met een opgaande lijn en veel kansen' (vrouw, 63 jaar, ex-docente). Ook andere historische ontwikkelingen worden genoemd: 'Generatie van de grote gezinnen' (vrouw, 60 jaar, onderwijzeres), 'de sociale voorzieningen werden beter' (man, 65 jaar, arbeidsongeschikt).

Protestgeneratieleden zien zich als de naoorlogse generatie van de *baby boomers* en wijzen, zij het in veel mindere mate dan verwacht, op de culturele veranderingen in hun jeugd: 'Kloofgeneratie' (man, 51 jaar, milieu-medewerker), 'provo, beatles' (man, 49 jaar, timmerman), '*flower power*, seksuele revolutie' (man, 49 jaar, eigenaar marketingbedrijf). Leden van de verloren en de pragmatische generatie karakteriseren zichzelf minder in termen van een markante historische gebeurtenis. Zij noemen een veel breder spectrum van kenmerken dan de oudere generaties. Mensen uit de verloren generatie wijzen vaak op waarden als vrijheid en individualisme. Tevens typeren ze zichzelf aan de hand van uiteenlopende stijlkenmerken, variërend van post-hippie tot disco. In bescheiden mate wordt verwezen naar belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen: 'Nee tegen kernwapens, komst computers' (vrouw, 31 jaar, goudsmid), 'de pil' (vrouw, 32 jaar, verkoopster drogisterij), 'rijk, beschermd' (man, 31 jaar, vertegenwoordiger), 'generatie van veel welvaart' (man, 29 jaar, systeembeheerder). Opmerkelijk is dat deze zelftyperingen niet of nauwelijks overeenkomen met het smartelijk adjectief waarmee deze generatie door het leven moet. De jonge individuen uit de pragmatische generatie, tot slot, verwijzen regelmatig naar de opkomst van de informatietechnologie als een bepalend fenomeen voor de eigen generatie: 'Eerste volledige computergeneratie' (man, 21 jaar, HTS-student). Vooral stijlkenmerken worden genoemd die een tamelijk homogeen patroon vertonen: 'opkomst house' (man, 22 jaar, voeger), 'housemuziek' (man, 18 jaar, scholier). Ze herkennen zich ook regelmatig in typering van hun generatie zoals die in de media opgeld doen: 'de patatgeneratie'.

Voor alle generaties, zo blijkt uit onze interviews, geldt dat de identificatie met een bepaalde generatie groter is dan de identificatie met afgebakende groepen binnen generaties (Mannheims generatie-eenheden). Slechts

eenvijfde blijkt zich in de jeugdijaren ook bij een bepaalde groep te scharen (en opnieuw hebben leden van de verloren generatie de grootste huiver voor groepsidentificatie: minder dan eentiende identificeerde zich in de formatieve jaren met een bepaalde jeugdgroep). Binnen oudere generaties worden vooral kerkelijk-levensbeschouwelijke en vaak geïnstitutionaliseerde groepen genoemd, terwijl binnen jongere generaties vooral stijlgroepen of kenmerken hiervan genoemd worden. Uit de kwalitatieve gegevens komen ook de diffuse grenzen tussen stille en protestgeneratie en tussen protest- en verloren generatie naar voren: de protest- en verloren generatielieden noemen vaak groepen en groepskenmerken, zoals nozems en hippies, die 'formeel' buiten hun generatiegrenzen vallen. De vraag naar de groepen waar Nederlanders zich in hun jeugd *niet* toe rekenden, gaf een enorme respons. Men rekent zich niet graag tot groepen die in extreme zin beeldbepalend waren voor de eigen generatie. Ouderen uit de vooroorlogse en stille generaties wijzen vooral politieke groeperingen af (AJC, NSB, Zwart Front, Jeugdstorm), leden van de overige generaties opnieuw vooral stijlgroepen (hippies, provo's, punk, kakkers, skinheads, gabbers, alto's, johnnies en anita's).

Het blijkt enerzijds dat mensen conform Mannheims ideeën hun generatie niet als één homogene categorie ervaren en anderzijds dat de groepsidentificatie minder sterk is dan de generatie-identificatie. De negatieve groepsidentificatie is voorts vele malen sterker dan de positieve. In hun groepsbewustzijn zijn Nederlanders heel Nederlands: men betoont een markante afkeer van uitersten.

5. We want the world and we want it now! Politiek en generaties

Het is vooral de protestgeneratie geweest die politieke en maatschappelijke idealen heeft verwoord in haar cultuur en muziek. Naast foto's van pop-idolen werd menige puber- en studentenkamer gesierd met posters van Mao Tse-Toeng, Ho Tsj-Minh en natuurlijk Ernesto 'Che' Guevara (vgl. Damen 1992, 64). De jaren zestig vormen dan ook de formatieve periode van de protestgeneratie en vele leden van deze generatie bewaren daar levendige herinneringen aan. 'Er ging een bevrijdend gevoel van uit, regels werden veranderd, je had meer het gevoel je eigen weg te bepalen' (vrouw, 44 jaar, peuterleidster), 'alles kon in die tijd' (man, 41 jaar, *process operator*), 'de jaren zestig waren kritisch en vrolijk, nog niet zo keihard' (vrouw, 45 jaar, administratief medewerkster). Ook leden van jongere generaties (h)erkennen de eigenzinnigheid van deze turbulente jaren. 'Het lijkt me dat het toen veel meer een periode was van lang leve

de lol, met daarbij serieuze denkbeelden over de toekomst' (man, 19 jaar, student), 'mensen waren makkelijker en vriendelijker, bovendien was het een tijd van grote veranderingen en het doorbreken van taboes' (vrouw, 24 jaar, werkzoekend), 'begin van een revolutie, prachtige muziek en veel vrijheid; flower power' (man, 26 jaar, systeemontwikkelaar). Zo kon een eigen jeugdcultuur ontstaan met eigen 'symbolen, mythen, collectieve emotionele ontladingsmogelijkheden' (Righart 1995, 27). Jongeren bedienden zich van een breed repertoire aan nieuwe politieke uitingen: happenings, bezettingen, *sit-ins*, demonstraties, protestsongs.

De protestgeneratie blijkt flexibel met het protestverleden om te gaan. Het zijn vooral de leden van deze generatie die nu zelf tot de gevestigde orde behoren. Als geen andere generatie bepalen zij het politieke reilen en zeilen en vormen ze de kern van de politieke elite in Nederland. De voormalige critici van het 'establishment' delen nu zelf de politieke lakens uit. Onze respondenten dichten de protestgeneratie de meeste politieke invloed in Nederland toe. 'De politiek wordt door mijn generatie bedreven' (man, 54 jaar, verzekeringsrechercheur), 'de meeste kamerleden zijn van mijn generatie' (man, 49 jaar, chef elektro-werkplaats), 'de politiek bestaat hoofdzakelijk uit mensen van mijn generatie, deze bepalen de politiek' (vrouw, 43 jaar, taxichauffeuse). Met name leden van de vooroorlogse generatie ervaren een tanende politieke invloed. 'De politici vinden onze generatie te oud en dus afgedaan' (man, 81 jaar, ex-levensmiddelenhandelaar), 'ouderen hebben geen machtspositie' (man, 76 jaar, ex-inrichter telefooncentrales), 'de politiek luistert niet naar mensen die alleen AOW hebben en daardoor op de armoedegrens leven' (vrouw, 68 jaar, ex-verkoopster). Ook leden van de pragmatische generatie ervaren een gekante toegang tot het politieke domein. 'Er zijn onder de huidige politici weinig of geen mensen onder de 35 jaar, waardoor het moeilijk is om het geluid van jongeren kenbaar te maken' (man, 24 jaar, assistent-accountant), 'studentenprotesten halen vrijwel niets uit; de overheid gaat haar eigen gang' (man, 21 jaar, scholier/student), 'er wordt vaak gedemonstreerd door mijn generatie, de plannen van de regering worden echter vrijwel nooit door deze demonstraties gewijzigd' (vrouw, 24 jaar, werkzoekend). Zoals verder ook nog zal blijken, worden politieke machtsverhoudingen door de verschillende generaties in Nederland niet op een directe manier generationeel gedomineerd. Er is ongenoegen genoeg, maar er is, de geëxalteerde beelden uit 'Generation X' van Douglas Coupland (1991) en uit 'de Ik's van Nix' van de actiegroep 'Alles begint met Nix' (1997) ten spijt, geen groot draagvlak voor verwijten in de richting van bepaalde generaties.

Politiek gehoor

We hebben respondenten, die van mening zijn dat er wel respectievelijk niet in de politiek naar hen geluisterd wordt, gevraagd hiervan voorbeelden te geven. Allereerst de genoemde voorbeelden waaruit blijkt dat de politiek *wel* luistert. Individuen uit de vooroorlogse generatie noemen relatief vaak als voorbeeld de zorg van de politiek voor de AOW en de gezondheidszorg. 'Op aandringen van onder andere de ouderenbonden wordt er niet op de AOW gesnoeid' (vrouw, 70 jaar, huishouding). De stille generatie wijst relatief vaak op de zorg voor de AOW en in mindere mate op de zorg voor rechtvaardigheid. 'Dat blijkt uit de discussie om de AOW betaalbaar te houden' (man, 57 jaar, fondsadviseur uitgeverij), 'ja, als ik denk aan het armoedevraagstuk, dan wordt er nu eindelijk geluisterd en we hopen van ganser harte dat er iets aan gedaan wordt' (vrouw, 64 jaar, huishouding). Verhoudingsgewijs een groot deel van de protestgeneratie noemt als voorbeeld dat politici vaak uit hun eigen generatie afkomstig zijn. 'Omdat mijn generatie meestal de touwtjes in handen heeft, wordt er wel geluisterd. De meeste kamerleden zijn van mijn generatie' (vrouw, 53 jaar, werkzoekend) en daarnaast wijst zij op de zorg van de politiek voor het milieu. 'De afbouw van kernenergie vind ik een goed voorbeeld' (man, 44 jaar, medewerker gehandicaptenbeleid). Ditzelfde geldt voor de verloren generatie, maar in veel geringere mate. Leden van de pragmatische generatie wijzen relatief vaak op de zorg van de overheid voor onderwijs en studiefinanciering. 'De studiefinanciering gaat voor mij omhoog en ik mag mijn OV-jkaart houden' (man, 18 jaar, scholier/student).

Respondenten die van mening zijn dat er *niet* naar hun generatie geluisterd wordt, noemen veelal dezelfde onderwerpen als mensen die menen dat de politiek *wel* naar hun generatie luistert. Zowel door leden van de vooroorlogse, de stille, de protest- en de verloren generatie wordt naar verhouding zeer vaak gewezen op de afbraak van de sociale zekerheid en de scheve inkomensverdeling. 'Als er bezuinigingen op het programma staan, zijn het altijd de ouderen die het moeten ontgelden' (vrouw, 79 jaar, ex-ondernemer), 'de armoede groeit' (man, 57 jaar, arbeidsongeschikt), 'ik vind dat onze verzorgingsstaat hard achteruit gaat' (vrouw, 49 jaar, kantinebeheerster), 'afbrokkeling van de sociale voorzieningen' (man, 37 jaar, centralist op alarmcentrale). Daarnaast wijzen leden van de vooroorlogse generatie nog relatief vaak, maar in veel geringere mate, op de slechte staat van sociale voorzieningen en van de gezondheidszorg. 'De AOW is nog altijd achter bij de loonontwikkeling van de laatste tien jaar; de politiek heeft ons alleen maar meer laten inleveren dan andere generaties' (man, 70 jaar, ex-assistent fabricagevoorschriften). Ook stelt een deel dat politici de oudere generatie niet serieus nemen. 'Over het algemeen wordt er naar 65-

plussers weinig geluisterd' (vrouw, 83 jaar, ex-onderwijzeres), 'voor de politiek waren we tot voor kort tweederangs burgers' (man, 72 jaar, ex-bedrijfsleider woninginrichting). Deze laatste stelling wordt ook nog relatief vaak genoemd door stille-generatiegenoten. 'Alles wordt gericht op de toekomstige (jongere) generatie. Boven de vijftig heeft men eigenlijk al afgedaan en word je beschouwd als nutteloos' (vrouw, 63 jaar, ex-directiesecretaresse). Mensen uit de protest- en verloren generatie wijzen, naast de afbraak van de sociale zekerheid - 'alles wat Drees heeft opgebouwd, wordt nu mooi afgebroken door die hoge pieten, die elkaar mooi de hand boven hun kop houden' (vrouw, 41 jaar, verkoopster) -, nog redelijk frequent op de geringe aandacht voor het milieu. 'Op milieugebied wordt er door de politiek te weinig geluisterd, niet alleen naar onze maar ook niet naar andere generaties' (man, 41 jaar, horecamedewerker), 'er zijn een hoop problemen met de milieuvervuiling' (vrouw, 40 jaar, activiteiten-begeleidster), 'politiek verkiest economie (=geld) boven het milieu' (vrouw, 34 jaar, medewerkster telemarketing). De leden van de pragmatische generatie richten hun pijlen veelal op de studiedruk en de studiefinanciering. 'De manier waarop de studenten twee kanten opgeduwd worden: sneller studeren maar wel een bijbaantje moeten hebben' (man, 22 jaar, chauffeur), 'verhogen van de studiekosten en het verlagen van de studiebeurs' (man, 19 jaar, scholier/student), 'de studiefinanciering: als er door jongeren wordt gezegd dat ze daar hun studie niet van kunnen betalen, wordt er gezegd jammer dan. En tenslotte verlagen ze de beurs toch!' (man, 18 jaar, scholier/student).

Zowel in termen van gepercipieerde invloed als in termen van politiek gehoor vinden, is het beeld volstrekt eenduidig: de protestgeneratie schrijft zichzelf de meeste invloed en politiek gehoor toe, dit is het minst het geval bij de oudste en jongste generatie in Nederland. Zowel ouderen als jongeren vinden dat hun generaties weinig politieke aandacht krijgen en weinig invloed op de politieke besluitvorming hebben.

Politieke interesse en politiek vertrouwen

Vertaalt het gevoel van politiek onbehagen zich ook naar politieke desinteresse en politiek wantrouwen? Dit is grotendeels juist. Het geldt niet voor de politieke interesse van oudere generaties. Zij zijn relatief sterk politiek geïnteresseerd (vgl. Dekker & Ester 1993). Eerder ging het Sociaal en Cultureel Planbureau (1996, 5) zelfs zo ver door waakzaam te stellen dat hier sprake is van een 'politiek potentieel militante groep'. De grotere striidbaarheid en bewuste interesse van oudere generaties voor de politiek blijkt nadrukkelijk uit onze interviews. 'De ouderen laten zich tegenwoordig wel horen, hebben zelfs een eigen partij opgericht en daar kunnen de politici

dus niet zomaar omheen' (vrouw, 65 jaar, ex-chemisch analiste), 'ben lid van de ANBO en ik vind dat ze goed vechten en niet rusten voordat er naar ze geluisterd wordt' (vrouw, 85 jaar, ex-pianolerares), 'ik ben plaatselijk politiek actief en zit in allerlei gemeentelijke commissies en ga naar inspraakavonden. Ik ben niet op mijn mond gevallen!' (vrouw, 71 jaar, ex-gezinsverzorgster), 'mijn generatie is lid van de Ouderenbonden en al zijn daar soms wat ruzies, die stem wordt toch gehoord. Zelf zou ik het het beste vinden dat iedere partij in de Tweede Kamer één of twee leden heeft die de ouderen vertegenwoordigen. Dat zou heel goed een ouder iemand kunnen zijn' (vrouw, 67 jaar, huisvrouw).

Anders ligt dit met politiek vertrouwen, dat bij alle en dus ook bij de oudste generaties schrikbarend laag is. Binnen de traditie van de politieke cultuurbenadering (Almond & Verba 1965; 1980) geldt politiek vertrouwen als een belangrijke graadmeter van de vitaliteit en stabiliteit van de democratie. Welnu, het vertrouwen van de Nederlandse bevolking in het politiek systeem vertoont aan alle kanten gaten. De terugtrekkende overheid ofwel de 'afbraak' van sociale voorzieningen is de meest gehoorde klacht. Onder oudere generaties heeft deze onvrede, opnieuw, vooral te maken met kwesties rondom de AOW en de ouderenzorg. 'Politici denken alleen aan zichzelf, plukken de minima-inkomens door het minimumloon te verlagen en de belasting van de hoogste inkomens te verlagen' (man, 80 jaar, ex-leraar meubelmaken), 'als er bezuinigingen op het programma staan zijn daar altijd de ouderen bij die het moeten ontgelden' (vrouw, 79 jaar, ex-zelfstandige), 'ouderen worden steeds meer financieel in een hoek gedreven. Niet alleen financieel maar ook maatschappelijk. Nergens is meer geld voor en de oudere die bijna niet meer voor zichzelf kan zorgen, verkomt. In de politiek wordt alleen maar aangehoord wat de ouderenpartijen zeggen. Meer niet' (vrouw, 64 jaar, ex-medewerkster bibliotheek), 'ze negeren de financiële teruggang van de ouder wordende Nederlander' (vrouw, 56 jaar, verkoopster). Individuen uit de jongste generatie verwijzen weer vooral naar problemen rondom studielast en de studiefinanciering. 'Je ziet het aan de minister van onderwijs, die maar wat doet' (man, 21 jaar, scholier/student), 'er zijn vaak acties tegen bepaalde onderwerpen en ze doen er niks aan' (vrouw, 26 jaar, productiemedewerkster), of kortweg: 'studiefinanciering... help!' (vrouw, 18 jaar, student/scholier).

Leden van alle generaties uiten stevige kritiek op de kwaliteit van het politieke bedrijf. Er zijn wat dit betreft ook geen geprononceerde verschillen tussen de generaties te vinden.¹⁷ Van een diepe generatiekloof in deze zin kan dan ook niet gesproken worden. Maar hoe ligt dit voor de beoordeling van levenskansen?

6. Het geluk van schaarste op de arbeidsmarkt. Levenskansen en generaties

Kenmerk van een meritocratische samenleving is dat onderwijs de belangrijkste stratificatiefactor is. Het onderwijsniveau is na de oorlog per generatie gestegen. De gevolgen zijn diploma-inflatie, de noodzaak van permanente scholing en verhoogde studiedruk (o.a. CBS 1996; SCP 1998). Nederlanders, door alle generaties heen, blijken het er *grosso modo* over eens dat jongere generaties het nu moeilijker hebben dan oudere generaties, met name wat betreft permanente scholing en het vinden van een passende baan. Vooral dit laatste punt leidt soms tot heftige reacties. 'Het is voor jongeren moeilijk hun toekomst te plannen, bij lage diploma's vinden ze zelden een baan en bij te veel diploma's zijn ze weer te duur en komen ze ook niet aan de bak' (vrouw, 44 jaar, medewerkster personeelskantine), 'onze generatie roept al sinds de jaren tachtig dat het fout loopt met het onderwijs' (vrouw, 35 jaar, onderwijzeres), 'de kans op werk voor de jongste generatie is slecht en zal pas verbeteren als de kinderen uit de baby-boom met pensioen gaan' (vrouw, 20 jaar, scholier/student), 'ik kan het dicht bij huis zoeken: mijn zoon van 28 jaar is grafisch vormgever en heeft geen werk' (vrouw, 67 jaar, ex-verpleegkundige), 'jongeren komen veel moeilijker aan werk, ze moeten voor de onbenulligste baantjes diploma's hebben; dit was vroeger niet zo' (vrouw, 83 jaar, huishoudelijk werk), 'vroeger wist je vrijwel zeker dat je met een opleiding een baan zou krijgen. Nu is dat niet meer zo. Mensen met een academische opleiding werken als buschauffeur of fietsenmaker' (vrouw, 38 jaar, predikante). Generaties zouden zich niet alleen in termen van opleiding, maar ook wat arbeidskansen en allerlei andere levenskansen betreft sterk onderscheiden. We hebben de geïnterviewden gevraagd of ze de kansen van hun eigen generatie willen vergelijken met die van oudere respectievelijk jongere generaties.

Een vergelijking met oudere generaties

Respondenten hebben bij een hele reeks van kansen gezien of het realiseren van deze kansen makkelijker, gelijk of moeilijker is voor de eigen generatie in vergelijking tot *oudere* generaties. Het betreft kansen om aan het werk komen, vooruit te komen in het leven, een goed inkomen te verdienen, te sparen en beleggen, een woning te vinden, te zorgen voor de oude dag, een goede opleiding te volgen, het leven naar eigen inzicht in te richten, de vrijetijd zelf te bepalen, en nieuwe ontwikkelingen te volgen. Alle respondenten samen, dus zonder hierbinnen onderscheid te maken naar generaties, schatten de meeste kansen van 'de eigen generatie' posi-

tiever in dan die van generaties die hen voorafgingen. Het minst positief is men over de zorg voor de oude dag, het vinden van een woning en het aan het werk komen (respectievelijk 42%, 36% en 33% van alle Nederlanders denkt dat deze kansen voor de eigen generatie moeilijker zijn; de anderen denken dat de kansen hierop makkelijker of gelijk zijn). Het positiefst is men over de eigen kansen op een goede opleiding, leven naar eigen inzicht, het zelf bepalen van de vrijetijd, en het volgen van nieuwe ontwikkelingen.

Vele respondenten geven voorbeelden die duidelijk moeten maken dat oudere generaties op de meeste terreinen slechter af waren dan de generatie waar ze zelf lid van zijn. 'Oudere generaties hebben in een veel moeilijker tijd geleefd; ze hebben harder moeten werken voor veel minder geld' (man, 64 jaar, ex-boekhouder), 'vroeger moest er langer gewerkt worden en waren de verdiensten veel minder dan nu; vaak hadden de mensen wel twee of drie baantjes tegelijk om er een beetje normaal van te kunnen leven' (man, 22 jaar, internationaal chauffeur), 'de vooroorlogse generatie maakte langere werkuren voor minder loon. De werkomstandigheden waren ook slechter. De sociale zekerheden zoals de huidige generatie die kent, waren er toen nog niet' (man, 47 jaar, kwaliteitsmedewerker). Regelmatig wordt er echter ook op gewezen dat oudere generaties beter af zijn. Meestal haalt men dan de gunstige arbeidskansen aan die oudere generaties hadden ten tijde van de wederopbouw. 'Onze generatie geneesheren die onder of vlak na de Tweede Wereldoorlog afstudeerden konden zich als arts vrij vestigen of solliciteren naar de royaal aanwezige ziekenhuisvacatures. Thans is er geen vrije vestiging meer en de ziekenhuizen zitten vol' (man, 83 jaar, ex-huisarts), 'oudere generaties hadden meer kans op werk omdat er veel minder werkloosheid was. Ze bleven ook vaak heel lang bij dezelfde baas' (vrouw, 34 jaar, alpha-hulp). Daarnaast wordt ook gevonden dat oudere generaties op het huidige moment beter af zijn, omdat zij in ieder geval nog kunnen rekenen op goede VUT- en pensioenregelingen. 'De oudere generatie is naar mijn mening beter af omdat die generatie nog kan profiteren van een VUT en AOW-regeling waar wij met zijn allen aan mee betalen' (man, 47 jaar, chef werkplaats van scheepsreparatiebedrijf).

Delen we mensen in de vijf generaties in dan blijken leden van de protestgeneratie de eigen kansen ten opzichte van oudere generaties het positiefst in te schatten. Leden van de jongste twee generaties blijken het meest pessimistisch over eigen kansen, vooral als het gaat om het vinden van een baan en de zorg voor de oude dag. Iets meer dan de helft van de mensen uit de verloren en pragmatische generatie schat hun kansen op deze gebieden slechter in dan die van oudere generaties.

Op een andere plaats in het onderzoek is nog specifiekere aandacht besteed aan de kansen op werk en inkomen. Weer blijkt dat de eigen kansen doorgaans als gelijk of als beter worden geduid dan die van oudere generaties. Met name geldt dit voor leden van de stille generatie en de protest-generatie. Leden van de verloren en de pragmatische generatie zijn opnieuw beduidend pessimistischer. 'Toen de oudere generatie net zo oud was als wij was het makkelijker een baan te vinden' (vrouw, 32 jaar, werkzoekend), 'ouderen hebben de wind mee gehad in de opbouwperiode toen alles ontwikkeld werd, er werden toen veel mensen gevraagd' (vrouw, 31 jaar, verpleegkundige), 'door de toenemende automatisering en het verplaatsen van arbeid naar goedkopere landen is de werkloosheid nu groter dan vroeger' (man, 34 jaar, hoofd administratie), 'ik heb het idee dat er steeds minder vaste banen komen en dat er steeds meer concurrentie zal zijn op de arbeidsmarkt' (man, 22 jaar, scholier/student), 'in deze tijd werken veel jongeren op oproepbasis, terwijl de oudere generatie vaak een fulltime baan heeft' (vrouw, 21 jaar, kledingzaak).

Een vergelijking met jongere generaties

Hoe percipiëren Nederlanders nu de kansen van de eigen generatie vergeleken met die van *jongere* generaties? Duidelijke meerderheidsgroepen, opnieuw zonder onderscheid naar generaties te maken, schatten bijna alle voornoemde kansen als 'gelijk' in. De uitzondering is de kans 'aan het werk te komen'. Wat dit aangaat worden de kansen van de eigen generatie door een meerderheid als 'makkelijker' dan die van jongere generaties getaxeerd. Veelvuldig wordt daarbij gewezen op de onzekerheid die jongere generaties hebben om werk te krijgen en te behouden. Met name tijdelijke en flexibele arbeidscontracten moeten het hier ontgelden. 'Jongeren hebben nu te maken met een flexibele arbeidsmarkt waardoor men geen vast dienstverband meer heeft en dus ook geen pensioen kan opbouwen' (man, 73 jaar, ex-opzichter bij gemeente), 'onze generatie had veel kans op een vaste baan. De huidige generatie krijgt te maken met jaarcontracten of losse afspraken. Ze hebben hierdoor veel minder zekerheid' (vrouw, 57 jaar, verpleegkundige), 'de jongeren hebben te maken met het fenomeen van de uitzendbureaus en tijdelijk werk; in mijn ogen zijn dit dingen die, hoe mooi ze ook worden voorgeschoteld, slecht zijn voor het algemeen geluk van de mensen' (man, 38 jaar, proces-operator), 'flexibilisering is een ramp' (vrouw, 52 jaar, universitair docent). Jongere generaties zouden ook slechter af zijn vanwege de grote concurrentie op de arbeidsmarkt en vanwege een daling van de vraag naar arbeid door automatisering. 'De jongere generaties zijn qua werk slechter af in verband met de automatisering en een groter aanbod van personeel op de arbeidsmarkt' (man, 30 jaar,

makelaar), 'de jongere generatie heeft het moeilijker om werk te krijgen omdat er minder werk is en omdat er steeds meer geautomatiseerd wordt. Bovendien worden er steeds zwaardere eisen gesteld' (man, 46 jaar, draadvonker), 'ik denk dat de jongere generatie door de snelle veranderingen in de techniek minder zeker is van vast werk. Mede doordat de werkgevers steeds meer gebruik maken van uitzendkrachten of met tijdelijke krachten werken' (man, 59 jaar, technisch medewerker handelsonderneming).

Over de kansen op het vinden van een woning blijken onze geïnterviewden niet eensgezind, hetgeen ook enigszins geldt voor de zorg voor de oude dag en een goede opleiding. In deze gevallen blijkt weliswaar dat de meesten vinden dat hun kansen gelijk zijn aan die van jongere generaties, maar evenzeer dat meer pessimistische en meer optimistische kansvergelijkingen nadrukkelijk aanwezig zijn.

Hoewel de meeste Nederlanders vinden dat de meeste kansen van de eigen generatie gelijk zijn aan die van jongere generaties, dicht een deel van hen jongere generaties betere kansen toe. In dit geval wordt vooral gewezen op hun betere arbeidsmarktkansen, omdat ze beter opgeleid zijn en geleerd hebben met informatietechnologie om te gaan. 'De generaties na mij leren al op school met computers omgaan' (man, 38 jaar, bouwkundig tekenaar), 'de volgende generatie groeit op met diverse zaken als computers en een hoop techniek waar mijn generatie geen of weinig kaas van gegeten heeft' (man, 34 jaar, baliemedewerker gemeente). Daarnaast vindt men een enkele maal dat de sociale voorzieningen, arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden voor jongere generaties beter zijn. 'De jongere generaties zijn beter af omdat er een verplicht minimum jeugdloon is, de werktijden korter zijn en ze meer en langere vakanties hebben' (man, 63 jaar, ex-uitvoerder bij aannemersbedrijf), 'de huidige generatie heeft meer kansen om vooruit te komen, betere arbeidstijden, betere beloning en meer vrijetijd dan mijn generatie' (vrouw, 73 jaar, ex-strijkster).

Maken we een onderscheid naar generaties dan is het opmerkelijke dat, in weerwil van de door Becker gelanceerde naamgeving, leden van de verloren generatie van alle generaties over de kansen van de eigen generatie in vergelijking tot jongere generaties het minst pessimistisch is.¹⁸ Mensen uit de twee oudste generaties zijn vaak opvallend negatief en dan vooral over kansen die met persoonlijke ontplooiing samenhangen, zoals kansen op een goede opleiding, het leven naar eigen inzicht, het zelf bepalen van de vrije tijd en het volgen van nieuwe ontwikkelingen.

Bekijken we tot slot weer de specifieke kansen ten aanzien van arbeid en inkomen. Nu blijken velen uit de stille generatie en uit de protestgeneratie te menen dat ze juist beter af zijn dan jongere generaties. 'Voor de

oudere generatie was er in het verleden altijd werk, zelfs voor laag opgeleide mensen. Het was de tijd van wederopbouw, alles kon. De huidige generatie is beter geschoold, wordt beter betaald, maar heeft haast nooit een baan voor het leven en zal zelfs waarschijnlijk verschillende malen van richting moeten veranderen' (man, 61 jaar, productiemanager), 'mijn generatie had indertijd het geluk van schaarste op de arbeidsmarkt, waardoor het niet moeilijk was om werk te vinden. Latere generaties werden en worden geconfronteerd met grote werkloosheid en een hardere maatschappij die hoge eisen stelt' (man, 50 jaar, elektronica-technicus), 'de kloof tussen goed geschoolde en slecht geschoolde jongeren wordt steeds groter met als gevolg een slechte verdeling van werk en inkomen' (man, 54 jaar, zeevarende).

7. Slagroom is niet meer wat de vooroorlogse was. Jeugdervaringen en generaties

Generaties op leeftijd dragen vele beelden met zich mee, beelden van dingen die er niet meer zijn of niet meer zijn wat ze ooit geweest zijn. Jan Hanlo had het in de jaren zestig over slagroom die niet meer was wat de vooroorlogse was. Ook met aspergesoep, vanille-ijs, soepballetjes, kroketten, pastetjes en jonge mensen, die tegenwoordig van beeldende kunst alleen nog maar willen weten wat het voorstelt, had hij in zijn eigen jeugd positievere ervaringen. De basisthese van generatiedenken is dat mensen een generatie vormen als ze zich verbonden voelen met anderen die dezelfde jeugdervaringen hebben. Hierboven bleek dat het generatiebesef onder Nederlanders sterk is en dat mensen ook verschillen zien tussen generaties. De vraag rest of ze deze verschillen tussen generaties duiden als blijvende gevolgen van hun jeugdervaringen. De vraag is dus of zij zelf een 'generatieverklaring' geven voor de verschillen die ze tussen generaties waarnemen en bestaande intergenerationele verschillen terugvoeren op verschillende ervaringen in de formatieve periode. Om dit te achterhalen hebben we ons geconcentreerd op vier hoofddomeinen die herhaaldelijk in het generatiedebat terugkeren en in generationele beeldvorming zeer geliefd blijken: de houding tegenover arbeid, vervolgens de voorkeur voor muziek, boeken en films, verder de politieke en maatschappelijke opvattingen en tot slot de normen en waarden rond opvoeding, gezin en seksualiteit.¹⁹ We hebben de respondenten gevraagd of ze op deze terreinen verschillen tussen generaties zien en of ze de persoonlijke ervaringen uit hun jeugd belangrijk vinden voor hun huidige houdingen, voorkeuren en opvattingen.

In de eerste plaats zien Nederlanders in het algemeen de grootste verschillen tussen generaties als het gaat om stijlvoorkeuren (muziek, boeken en films) en waarden en normen rond opvoeding, gezin en seksualiteit. Het is verrassend dat men bij arbeidsoriëntaties en politieke opvattingen veel minder verschillen ervaart. Deze uitkomst mag opmerkelijk heten omdat in veel beschouwingen juist deze oriëntaties en opvattingen de kern vormen van intergenerationele breekpunten. Slechts een kleine groep Nederlanders denkt dat arbeidsoriëntaties generationeel verschillen en dat zijn vooral mensen uit de twee oudste generaties. Wat politieke opvattingen en stijlvoorkeuren betreft denken de leden van de vijf generaties gelijk: ze zien respectievelijk zwakke en sterke verschillen tussen generaties. Het zijn weer vooral de twee oudste generaties die grote generationele verschillen zien in normen en waarden in het domein opvoeding, gezin en seksualiteit. Binnen de jongste drie generaties denkt echter ook steeds ongeveer tweederde dat er in dit domein sterke generatieverschillen zijn.

Schrijven generaties nu zelf hun huidige normen, waarden en opvattingen op deze vier domeinen toe aan hun jeugdervaringen? Deels wel en deels niet. Er komt naar voren dat men zich vooral wat betreft arbeidsoriëntaties en gezinswaarden blijvend gevormd acht door de eigen jeugdervaringen. Ook hier stuiten we op verschillen tussen de vijf generaties. Wederom vinden met name oudere generaties dat ervaringen tijdens hun formatieve periode een blijvende waarde hebben voor hun huidige opvattingen over arbeid, opvoeding, gezin en seksualiteit.

Het is derhalve vooral het domein van normen en waarden rond opvoeding, gezin en seksualiteit waar men grote verschillen tussen generaties ziet en waarvoor men de eigen jeugdervaringen nog steeds van groot belang acht. Wat stijlvoorkeuren aangaat ziet men wel generatieverschillen, maar men duidt deze niet als blijvende gevolgen van jeugdervaringen. Op de twee andere terreinen (arbeidsoriëntaties en politieke opvattingen) achten Nederlanders het generatieperspectief ondergeschikt. Ze denken dat jeugdervaringen wel van belang zijn voor arbeidsoriëntaties, maar toch zien ze op dit terrein geen grote generatieverschillen. In politieke opvattingen zijn volgens Nederlanders geen grote generatieverschillen te onderscheiden en hebben jeugdervaringen volgens hen geen blijvende betekenis. Het zijn, kortom, verschillen in gezinswaarden die als de meest scherpe en als de meest generationeel geduide generatieverschillen worden gezien. Deze vaststelling relativeert de aandacht die veel bestaand generatieonderzoek heeft voor andere domeinen dan het private domein van opvoeding, gezin en seksualiteit. De verschillende generatiegenoten zijn in ons onderzoek niet in de gelegenheid geweest om hun keuze voor dit domein met voorbeelden toe te lichten. Het toekomstige generatieonderzoek zou, zo kan worden ge-

concludeerd, ruimer aandacht moeten besteden aan de ervaren generatieverschillen op het terrein van opvoeding, gezin en seksualiteit.

8. Conclusies

In Nederland is het generatiebesef tamelijk sterk verankerd. Nederlanders kunnen beeldend en nauwelijks verholten nostalgisch over de eigen jeugd-jaren verhalen. Velen ervaren een gedeelde lotsbestemming met generatiegenoten, echter zonder een eenduidig onderscheid tussen generaties te ervaren. Het ervaren van een generatiekloof impliceert onder andere dat generaties zich in de strijd om schaarse maatschappelijke goederen, of dat nu gaat om macht en invloed of om kansen op werk en inkomen, achtergesteld voelen. Daarnaast impliceert het dat mensen het idee hebben dat ze andere opvattingen, waarden en normen aanhangen dan andere generaties. Verschillen die verbonden worden aan het opgroeien in een andere tijd, aan andere jeugdervaringen. Hoewel er op sommige terreinen sprake is van gevoelens van achterstelling, worden deze niet als generatiekloof geduid.

Allereerst de conclusies over gevoelens van maatschappelijke achterstelling. Vergelijken Nederlanders zich met oudere generaties dan schatten ze de meeste kansen van de eigen generaties als positiever of als gelijk in. Het minst positief is men in deze vergelijking over de kansen om voor de 'oude dag' te zorgen. Vergelijken ze de kansen van de eigen generatie met die van jongere generaties dan zien Nederlanders nauwelijks verschillen. Belangrijke uitzondering zijn de kansen 'aan het werk te komen'. In dat geval achten velen zich beter af dan jongere generaties. Vooral leden van de protestgeneratie blijken van een optimistisch levensgevoel te getuigen. Zij vinden dat ze er vergeleken met andere generaties warmpjes bij zitten, vooral wat betreft arbeids-, bezits- en inkomenskansen, maar ook wat betreft politieke invloed. Dit geldt echter ook voor leden van de verloren generatie, ook al doet deze grimmige naamgeving anders vermoeden. Herhaaldelijk weerleggen mensen van de verloren generatie zelf de veelgehoorde stelling over de ongunstige toekomst voor deze generatie. Toch zijn er wel degelijk gevoelens van achterstelling. Overeenkomstig Beckers typeering vindt een meerderheid van leden van de verloren generatie dat ze er in termen van arbeids- en inkomenskansen slechter voor staan dan oudere generaties. Ten opzichte van de jongste generatie zijn ze juist het meest optimistisch. Het zijn vooral de leden van deze jongste generatie, de pragmatische generatie die de generatiesocioloog Becker een zonnige toekomst voorspelt, die als ze vergelijkingen op het gebied van onderwijs, arbeid en sociale zekerheid maken, somber gestemd raken. Ze vinden wel dat ze

betere ontplooiingskansen hebben, maar ze hebben ook serieuze zorgen over de tijdsdruk bij het studeren, de betaalbaarheid van opleidingen en een toekomst als flexwerker met een groter geworden verantwoordelijkheid om die toekomst ook zelf financieel zeker te stellen.

Opmerkelijk is nu, dat als er zorgen uitgesproken worden over de eigen kansen, het niet de regerende protestgeneratie is die verwijten wordt gemaakt, maar de (terugtrekkende) overheid als zodanig. Of zoals een 21-jarige man (student en parttime medewerker PTT-post), lid van de pragmatische generatie waarvan het verhaal gaat dat ze zo nuchter haar eigen weg zoekt, dat zegt: 'De overheid is door het slopen van het Nederlands onderwijssysteem en het afbreken van de sociale zekerheid de grootste factor voor het belemmeren van onze toekomst: dit moet erg snel stoppen!!!'. De kans dat dit type ongenoegens een politieke articulatie krijgt lijkt gering. Leden van de allerjongste generatie vinden weliswaar, met die van de oudste generatie, dat ze minder gehoord worden in het politieke domein, maar net als bij de andere generaties is hun politieke interesse en vertrouwen in de politiek zeer gering.

De politiek is niet het domein dat generaties splitst. Deze conclusie wordt gestaafd met de bevinding dat mensen nauwelijks verschillen in politieke houdingen tussen generaties waarnemen en hun jeugdervaringen nauwelijks van belang vinden voor hun huidige politieke opvattingen. Nederlanders ervaren dus geen generatiekloof in de betekenis van breuken in politieke waarden en opvattingen. Bij de voorkeuren voor muziek, boeken en films neemt men weliswaar grote generationele verschillen waar, maar tegelijk spreekt men van een geringe invloed van deze stijlvoorkeuren van de eigen jeugdijaren op die van nu. Verschillen in stijlvoorkeuren lijken belangrijk in de onlusten tussen jong en oud, onlusten die zich met elke nieuwe groep jongeren opnieuw aandienen, maar in de ogen van generaties zelf lijken deze verschillen te verdwijnen bij de volwassenwording. De echte en blijvende kloof zien generaties bij normen en waarden rondom opvoeding, gezin en seksualiteit. Ten aanzien van deze normen en waarden geven leden van de vijf generaties aan dat hun jeugdervaringen ook nu nog van belang zijn. Het is de private en niet de publieke wereld waarop vele generatiebeschouwingen zich tot nu toe richten waarin de sterkste generatieverschillen worden ervaren. De verschillen op dit private domein worden wellicht ook steeds meer 'publieke' zaak. In het publieke debat worden in toenemende mate vraagtekens gezet bij de opvoeding door de huidige generatie ouders. Ook de spanningen rondom de herverdeling van arbeid en zorg tussen mannen en vrouwen staan hoog op de publieke agenda. Als het aan Nederlanders zelf ligt, lijken ze opvattingen over deze thema's, in plaats

van opvattingen over arbeid, politiek en/of vrijetijdsstijlen, centraal in de publieke discussie te zetten.

Het is in dit artikel gebleken hoe belangrijk het is om ervaringen van mensen zelf in generatieonderzoek te betrekken. In de eerste plaats stuiten we op de verschillen tussen 'alter-' en 'ego-beelden' van generaties. Het alter-beeld van de 'verloren' generatie, het beeld dat Henk Becker veelvuldig heeft uitgedragen en in diverse media nog met enige regelmaat terug te vinden is, lijkt aan een grondige herziening toe nu leden van deze generatie zelf de eigen positie op vele fronten als relatief gunstig beoordelen. Het ego-beeld van de verloren generatie is allesbehalve pessimistisch, het alter-beeld is dat op het hardnekkige af. Op de tweede plaats blijkt uit de slot-analyses van ons onderzoek hoe weinig waarde Nederlanders aan het 'publieke' en hoe veel zij aan het 'private' domein hechten zodra zij een generatieperspectief hanteren. Er is slechts weinig generatieonderzoek dat zich bezighoudt met thema's als gezin, opvoeding en seksualiteit, thema's waarop mensen zelf belangrijke generatieverschillen waarnemen. Het blijft de vraag hoe gedeelde jeugdervaringen op dit private domein tot generatievorming aanleiding geven en zo een verband leggen tussen persoonlijke en collectieve geschiedenissen.²⁰ Uit deze resultaten blijkt, tot slot, het belang aandacht te besteden aan de subjectieve component binnen generatievorming: het generatiebesef. Een component die al door Mannheim centraal werd gesteld en in het generatieonderzoek na Mannheim goeddeels buiten beeld is gebleven. Ons onderzoek lijkt erop te duiden dat mensen zich verbonden voelen met een generatie, niet zozeer om daarmee duurzame scheidslijnen tussen de eigen en andere generaties aan te brengen, maar vooral om, zo menen wij, een positieve structuur aan de eigen biografie te verlenen en een verbondenheid met tijdgenoten tot uitdrukking te brengen. Toekomstig generatieonderzoek zou zich ook meer op deze aspecten moeten richten.

Noten

1. Zie ook Van den Broek & Dekker (1996).
2. Van den Broek (1995) spreekt hier van 'de verraderlijke charme van het begrip generatie'.
3. In Nederland wisselen de generatieverhandelingen elkaar in snel tempo af. Eerst verscheen eind 1997 een aan gene-

raties gewijd nummer van de *Sociologische Gids* (nr. 5/6). In het najaar van 1997 zag Henk Becker's *De toekomst van de verloren generatie* het licht, vóór de zomer van 1998 verscheen *Mijn Generatie* van de auteurs van dit artikel en na dezelfde zomer de bundel *Generatie-Mix* van Hans Righart en Paul Luijkx.

Ook in het buitenland bloeit het generatieonderzoek (vgl. het degelijke generatieonderzoek *After the boom; The politics of Generation X* van Craig & Benett, 1997).

4. In deze zin kritiseerde Mannheim zowel de positivistische als de romantische-historische benadering van het generatiebegrip.

5. Mannheim legt hier ter verduidelijking een relatie met het begrip 'Klassenlage' of 'eine schicksalsmäßig verwandte Lagerung bestimmter Individuen im ökonomisch-machtmäßigem Gefüge der jeweiligen Gesellschaft' (Mannheim 1928/1929, 171).

6. Op deze plaats nemen we de gelegenheid te baat een groot misverstand over generatiesociologie aan te stippen. De nadruk op cohortgeleding en generatiebewustzijn in deze sociologie betekent niet dat het belang van andere geleedingsvormen of vormen van bewustzijn (klasse- of etnisch bewustzijn) ontkend wordt (cf. Murdock & McCron 1976; zie ook Van Den Broek 1996, 33-36, en Vinken 1997, over de Mannheimiaanse, marxistische en functionalistische perspectieven op de verhouding tussen generaties, leeftijdsgroepen en sociale klasse). Ons onderzoek kan als een eerste proeve worden gezien. We kunnen niet nagaan of generatiesentimenten belangrijker of minder belangrijk zijn dan bij voorbeeld klassegevoel of etnische solidariteit. Ons zijn in deze ook geen voorbeelden van buitenlands onderzoek bekend. Wel heeft Van den Broek (1995b) een internationale vergelijking van 'objectieve' generatie-indelingen (m.n. voor de protestgeneratie) gemaakt, zonder dat daarbij overigens een plaats is ingeruimd voor de subjectieve component van het generatiesentiment. Internationaal onderzoek naar generatiebesef ontbreekt en ook zo bezien kan ons onderzoek als eerste aanzet worden aangemerkt.

7. 'Das Zentrum der meisten Generationstheorien aber besteht darin, daß sie einer naturalistisch quantifizierbaren Rhythmik der entscheidenden Geburten (die sie zumeist durch 30 jährige Intervalle bestimmen) unvermittelt eine entsprechende Rhythmik im Geistigen parallel setzen wollen. Hierbei wird übersehen, daß das Aktivwerden der in der Generationslagerung schlummernden Potentialität von außerbiologischen und außervitalen Faktoren abhängt, und zwar in erster Reihe von der Eigenart der jeweils besonders gearteten gesellschaftlichen Dynamik. Ob alle Jahre, alle 30 Jahre, alle 100 Jahre, ob überhaupt rhythmisch ein neuer Generationsstil zustande kommt, das hängt von der auslösenden Kraft des gesellschaftlich-geistigen Prozesses ab' (Mannheim 1928/1929, 318-319).

8. Het betrof hier een project uitgevoerd door het IVA, Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Beleidsonderzoek en Advies dat gelieerd is aan de Katholieke Universiteit Brabant. De belangrijkste bevindingen werden door de GPD begin januari 1997 naar buiten gebracht in hun speciale nieuwjaarseditie over *Generaties in Nederland* in de zeventien aangesloten dagbladen met een totale oplage van circa 1,9 miljoen kranten. Onze dank gaat uit naar Dick van de Peyl en Karin Swiers, beiden verbonden aan de GPD-redactie, voor de ontspannen en betrokken wijze waarop zij het onderzoek hebben begeleid.

9. Zie Blankert *et al.* (1998) voor nadere technische details.

10. De respondenten van Telepanel zijn minstens achttien jaar oud. De oudste deelnemer in ons onderzoek bleek 89 jaar te zijn. Er is geen reden om aan te nemen dat het hier alleen computer *whiz-kids* betreft. Alle deelnemers krijgen de computer en het modem in bruikleen en ontvangen een uitvoerige instructie. Het

panel is representatief naar kernindicatoren.

11. Zie Diepstraten et al. (1998a) voor een verantwoording van de respons.

12. Zie Mackay (1997) voor een interessante kwalitatieve studie over drie generaties in Australië en Miedzian & Malinovich (1997) voor een uitgebreid onderzoek naar drie generaties van vrouwen in Amerika.

13. Deze antwoorden op de open vragen zijn opgenomen (geordend naar generatie, leeftijd, sekse en beroep) in een omvangrijk Bijlagenboek dat we opstelden in onze rapportage aan de GPD: *Het Verdriet der Generaties* (Diepstraten, Ester & Vinken 1996).

14. Gemeten naar hun leeftijd in (eind) 1996.

15. Zie Diepstraten et al. (1998a: 14-23), Van den Broek (1996). Vgl. ook de discussie in *Acta Politica* tussen Dekker en

Ester (1995a en b) en Becker (1995) over het generatiemodel van de laatste.

16. Overigens beschouwt nog altijd 51 procent der verloren generatie zich als lid van een generatie.

17. Ook worden geen verschillen aangetroffen in links/rechts zelfplaatsing. Opmerkelijk is overigens de grote populariteit van de VVD onder leden van de protestgeneratie, een smet op hun veronderstelde 'linkse' blazoen (zie Diepstraten et al. 1998a, 176-177).

18. Dit geldt nadrukkelijk niet voor de vergelijking met oudere generaties. Hier is de verloren generatie beduidend meer pessimistisch.

19. Vergelijk Van den Broek en Dekker (1996).

20. Hier kan aansluiting gezocht worden bij het werk van Schuman & Scott (1989).

Literatuur

Alles begint met Nix (1997). *De ik's van Nix*. Amsterdam: Boom.

Almond, G.A. & S. Verba (1965). *The Civic Culture*. Boston: Little Brown.

Almond, G.A. & S. Verba (1980). *The Civic Culture Revisited*. Boston: Little Brown.

Becker, H.A. (1990). 'Dynamics of Life Histories and Generations Research'. In: H.A. Becker (ed.), *Life Histories and Generations*. Utrecht: ISOR, 1-58.

Becker, H.A. (1992). *Generaties en hun kansen*. Amsterdam: Meulenhoff.

Becker, H.A. (1995). Onderzoek naar generaties. Een reactie op Dekker en Ester. *Acta Politica*, 30, 351-354.

Becker, H.A. (1997). *De toekomst van de verloren generatie*. Amsterdam: Meulenhoff.

Blankert, W., M.A. Conijn, A.F.M. Felix, D. Sikkels & C.M. Vis (1998). *Data Quality at a Telepanel. A Research Program*. Tilburg University: CentERdata.

Bommel, M. van, P. Ester & H. Vinken (1995). *The Future of Young Generations. A Comparative Trend Study among the Cultural Seismographs of Western Societies*. Tilburg/Eindhoven: IVA Tilburg/HBRC Philips Corporate Design.

Broek, A. van den (1995a). 'The choice of a new generation? De verraderlijke charme van het begrip generatie'. In: A.E. Bronner, P. Ester, A.J. Olivier, W.F. van Raaij, M. Wedel & B. Wieringa (red.), *Recente Ontwikkelingen in het Marktonderzoek. Jaarboek '95-96 van de Nederlandse Vereniging van Marktonderzoekers*. Haarlem: De Vrieseborgh, 125-139.

- Broek, A. van den (1995b). 'Bestaat de protestgeneratie nog? Een empirische studie naar generaties in de Westerse wereld', *Sociale Wetenschappen*, 38, 1, 1-23.
- Broek, A. van den (1996). *Politics and Generations. Cohort Replacement and Generation Formation in Political Culture in the Netherlands*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Broek, A. van den & P. Dekker (1996). *My generation - An und/oder für sich? Een verkenning van het (politieke) generatiebesef in Nederland*. Paper gepresenteerd op het politicologenetmaal 1996, Doorn.
- CBS (1996). *Werken en leren in Nederland*. Voorburg/Heerlen: CBS.
- Coupland, D. (1991). *Generation X. Tales of an Accelerated Culture*. New York: St. Martin's Press.
- Craigh, S.H. & S.E. Bennet (1997). *After the Boom. The Politics of Generation X*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Damen, P. (1992). *Jong in de jaren '60. Tijdsbeeld van een generatie*. Utrecht/Antwerpen: Kosmos.
- Dekker, P. & P. Ester (1993). *Social and Political Attitudes in Dutch Society*. Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA.
- Dekker, P. & P. Ester (1995a). 'Political Attitudes in a Generational Perspective. The Netherlands, 1970-1992', *Acta Politica*, 30, 57-74.
- Dekker, P. & P. Ester (1995b). 'De empirische waarde van generatietypologiën. Replik', *Acta Politica*, 30, 355-359.
- Deth, J. van & E. Scarbrough (eds.) (1995). *The Impact of Values (Beliefs in Government, Vol. 4)*. Oxford (etc.): Oxford University Press.
- Diepstraten, I., P. Ester & H. Vinken (1996). *Het verdriet der generaties. De GPD Generatie Enquête. Een onderzoek voor de Geassocieerde Persdiensten*. Tilburg: IVA Tilburg.
- Diepstraten, I., P. Ester & H. Vinken (1998a). *Mijn generatie. Zelfbeelden, jeugdervaringen en lotgevallen van generaties in de twintigste eeuw*. Tilburg: Syntax Publishers.
- Diepstraten, I., P. Ester & H. Vinken (1998b). *Debating Generations. Mutual Images of Generations in the Netherlands*. Paper presented at the XIVth World Congress of Sociology. July 26-August 1, Montreal.
- Dilthey (1875). *Ueber das Studium der Geschichte der Wissenschaften vom Menschen der Gesellschaft und dem Staat* (Afdrukt in Ges. Schr. Bd.V, 36-41).
- Erikson, R. & J.H. Goldthorpe (1992). *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Ester, P., L. Halman, & R. De Moor (1994). *The Individualizing Society. Value Change in Europa and North America*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Halman, L. (1991). *Waarden in de westerse wereld*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton/Guildford: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.

- Jansweijer, R.M.A. (1996). *Gouden bergen, diepe dalen. De inkomensgevolgen van een betaalbare ouderdagsvoorziening* (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Voorstudies V92). Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Laslett, P. & J.S. Fishkin (eds.) (1992). *Justice between Age Groups and Generations*. New Haven: Yale University Press.
- Mannheim, K. (1928/1929). 'Das Problem der Generationen', *Kölner Vierteljahresheft für Soziologie*, 7, p. 157-185, 309-330.
- Mackay, H. (1997). *Generations. Baby Boomers, their Parents & their Children*. Sydney: Macmillan.
- Miedzian, M. & A. Malinovich (1997). *Generations. A Century of Women Speak about their Lives*. New York: The Atlantic Monthly Press.
- Murdock, G. & R. McCron (1976). 'Consciousness of Class and Consciousness of Generations'. In: S. Hall & T. Jefferson (eds.), *Resistance through Rituals. Youth Subcultures in Post-war Britain*. London: Hutchinson, 192-207.
- Righart, H. (1995). *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict*. Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers.
- Righart, H. & P. Luijkx (red.) (1998). *GeneratieMix. Leeftijdsgroepen en cultuur*. Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers.
- Rijsselt, R.J.T. van & P.L.J. Hermkens (1990). 'Income Developments between 1974 and 1983: A Comparison between Birth Cohorts in the Netherlands'. In: H.A. Becker (Ed.), *Life Histories and Generations*. Utrecht: ISOR, 275-288.
- Rijsselt, R.J.T. van & C.P.M. Knipscheer (1993). 'De verloren generatie en de intergenerationale solidariteit', In: P. Hermkens, A. Beekes & K. Sanders (red.), *Sturen tussen sociologie en beleid*. Amsterdam: Thesis Publishers, 149-176.
- Sachmann, R. & A. Weymann (1994). *Die Technisierung des Alltags. Generationen und technische innovationen*. Frankfurt: Campus Verlag.
- Sanders, K. & H.A. Becker (1994). 'The Transition from Education to Work and Social Independence. A Comparison between the United States, the Netherlands, West Germany, and the United Kingdom', *European Sociological Review*, 10, 135-154.
- SCP (1998). *Sociaal en cultureel rapport 1998*. Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA.
- Shavit, Y. & H.P. Blossfeld (eds.) (1992). *Persistent Inequality: Changing Educational Stratification in Thirteen Countries*. Boulder: Westview Press.
- Schuman, H. & J. Scott (1989). 'Generations and Collective Memories', *American Sociological Review*, 54, 359-381.
- Tempkin, L.S. (1992). 'Intergenerational Inequality'. In: P. Laslett & J.S. Fishkin (eds.), *Justice between Age Groups and Generations*. New Haven: Yale University Press, 169-205.
- Vinken, H. (1997). *Political Values and Youth Centrism. Theoretical and Empirical Perspectives on the Political Value Distinctiveness of Dutch Youth Centrists*. Tilburg: Tilburg University Press.